

HISTORISK CENSUR I DANMARK
INDTIL HOLBERG
OMKRING CENSUREN AF CHRISTEN AARSLEBS
FREDERIK II.s HISTORIE

AF

HARALD ILSØE

Med bogtrykkerkunstens udbredelse blev censuren sat i system. Den var fra første færd en kirkelig kontrolforanstaltning, snart også en statspolitisk, og kulminerede i Danmark under enevælden. Fra 1537 henlagt til universitetet i København gjaldt den bortset fra regeringspublikationer som lovforordninger o. lign. principielt alt, hvad der skulle trykkes, fra udgivelser af biblen og de klassiske forfattere til de ubetydeligste lejlighedsvers. Hovedformålet var at skabe ro om alle kontroversielle spørgsmål, navnlig at sikre at intet i strømmen af religiøse og teologiske skrifter afveg fra den danske kirkes læregrundlag. Skrifter der forulempede person eller kritiserede øvrighed blev selvfølgelig heller ikke tålt, og professorerne kunne ud fra deres sagkundskab kræve positivt urigtige oplysninger rettet, men de havde ikke nogen egentlig censurinstruks at holde sig til. Det skabte blandt andet problemer ved bedømmelsen af bøger, hvis indhold havde statsretlige eller politiske aspekter. De følte sig da på gyngende grund. De havde den udvej at konsultere kansleren, universitetets såvel som centraladministrationens leder, men så sig i grunden helst helt fri for forpligtelsen. Uden held søgte de 1644 at få bedømmelsen af trykte nyhedsblade henlagt til kancelliet som et *politicum negotium*. Bogtrykkeren Joachim Moltke havde da forinden selv fundet en smutvej. Han sendte trykforlæggene for sine blade, ikke til universitetet men til kanslerens hus – til kanslerens børns skolemester, „som gjorde Streg over, hvad der ikke skulde trykkes“! Ganske praktisk, men fremgangsmåden forblev uden autorisation. En snes år senere skærpedes bestemmelserne ved bl. a. et krav om at censurs godkendelse skulle trykkes foran i bogen med navns underskrift, men universitetet befriedes

tillige for de værste politiske kvaler ved bestemmelsen i Danske Lov II. 21.2., at det der angik „Kongens Højhed, Regeringen eller Politien“ skulle gennemses af tilforordnede udnævnt af kongen.

Administrationen af censuren var i den første tid præget af løse former og svigtende effektivitet. Bogtrykkerne indordnede sig som antydte ikke uden videre under bestemmelserne. En professor kunne under visse omstændigheder betragte sig som sin egen censor eller gav undertiden uden alle formaliteter det ønskede bifald f.eks. som svar på direkte henvendelse fra en personlig ven. Opstod der senere problemer var det forfatteren og ikke censor der blev stillet til ansvar. I den korte tid Sorø akademi og universitet var i funktion synes det at have været opfattelsen, at også professorerne her kunne godkende et skrift til trykken; og havde en forfatter en højtstående velynder i ryggen har han og bogtrykkeren næppe heller altid fundet det påkrævet at høre universitetet. Iøvrigt skete det at professorerne under forskellige påskud vægrede sig ved at tage et manuskript til gennemsyn, en behandling kunne forhales i årevis, og højt uheldigt var det naturligvis, når en professor i manglende begejstring kom til at smide manuskriptet væk. Om hele spørgsmålet må imidlertid fremhæves, at kildematerialet til vor viden om tiden før påbudet om trykning af censors approbation er sparsomt og til dels vanskeligt tilgængeligt. Og for det her berørte tidsrum, tiden frem til midten af det 18. århundrede, savnes dybtgående undersøgelser. Endnu 125 år efter censurens ophævelse har ingen påtaget sig at indsamle og bearbejde dette vigtige materiale, som i en vis forstand spejler grænserne for åndslivets muligheder for udfoldelse i Danmark.¹⁾

I

Censurens forhold til historieskrivningen er næppe det kedeligste kapitel af dens historie (hvilket kan overlades til teologerne). Der opstår en fundamental spænding, når historikerens elementære sandhedskrav konfronteres med en bydende officiel ideologi. Hvor ofte har historikerne ikke gennem tiderne bedyret deres kærlighed til sandheden og samtidig stiltiende og mere eller mindre villigt måttet erkende, at den af staten fordrede aksept af bestående sociale og politiske forhold var en bremse på deres sandhedssøgen. I historien ville regeringerne finde støtte for deres system, ikke alternativer hertil. Den schweiziske kender af historieskrivningen i nyere tid, Eduard Fueter, har fortolket vilkårene således: „Eine Darstellung aus der mittleren oder neueren Geschichte, die zwischen Gegenreformation und Aufklärung auf dem Kontinente ausserhalb

Hollands entweder im Vaterlande des Autors oder in dem Lande, dessen Geschichte sie betraf, erschien, muss bis zum Beweis des Gegenteils immer als offiziös oder mindestens regierungsfreundlich gelten“.²⁾ Et forsøg på at følge censureringen af nogle danske historiske værker samt fremlæggelsen af en oplysende censur fra Frederik IV.s tid belyser spørgsmålet for Danmarks vedkommende.

Der var her i landet ingen særskilte retningslinier for historisk censur. Formelt hørte historieskrivningen som anden litteratur under universitetsprofessorerne, der da også i nogle mindre krævende tilfælde klarede det fornødne. Men allerede ved behandlingen af historikeren Hans Svanings værker, 1559 og 1579, viste statsmagten sin interesse ved at gribe ind. Det skete med karakteristisk dobbelthed, idet universitetet nok efter reglerne fik dem til udtalelse, men kanslerne, henholdsvis Johan Friis og Niels Kaas, medvirkede som overinstans og de har givetvis haft det afgørende ord. En Danmarkshistorie var et nationalt og politisk anliggende, som det hedder i 1579 „både kongen og riget nyttigt“, og måtte derfor holdes i regeringens tøj.³⁾ Ud fra denne opfattelse opstod der fra og med kontrollen af Svaning et nært samvirke mellem en række historikere og de politiske ledere. De sidstnævnte kunne bruge og afpasse en dansk historieopfattelse, herunder en historisk dokumentation, efter det øjeblikkelige statshensyn, mens historikerne ikke sjældent måtte søge finansiering og alene via regeringen kunne få den ønskede adgang til arkiverne. Hertil kom så frygten for at et synspunkt på et historisk forløb kunne tages som udtryk for en utidig politisk tilkendegivelse. Den tilskyndede historikerne til at søge garantier i form af forbindelser med en politisk formående beskytter. Det er yderst få danske historieværker der ikke blev dediceret kongen eller kansleren selv, en påkaldelse af sikkerhed, i påkommende tilfælde i det mindste et argument for villet loyalitet.

Ganske vist kunne Arild Huitfeldt lade sin Danmarkshistorie trykke 1595 ff uden censur og udtale sig meget frit om konger og begivenheder. Det skyldes at han var i den usædvanlig gunstige position at være en erfaren og med regeringslederne nært forbundet rigsråd og adelsmand, der med sit historieværk henvendte sig til en ung og (til at begynde med) umyndig konge. En så heldig konstellation forelå kun een gang. Hans samtidige historikerkollega Anders Sørensen Vedel måtte være anderledes forsigtig. I sin programerklæring (o. 1580) indrømmer han, at den der skal skrive en Danmarkshistorie „behøffuer ocsaa andre deris raad oc paamindelse, som vide Rigens le[i]lighed, bedre end det staar hannem selff til at vide eller kand skee er mueligt saa letteligen kand obenbaris. At hand derfaare haffuer saadane i raad met sig, at hand . . .

intet . . . scriffuer for meget dristeligen, allermest i de stycker, som haffue noget mere paa sig, end huer gemene mand kand letteligen forstaa“.⁴⁾ Bemærkningen kaster lys over hans klientforhold til Johan Friis og Niels Kaas, og den var blevet efterlevet da han kort før indleverede sin afskrift af Adam af Bremens krønike til Niels Kaas' gennemsyn. Kansleren resolverede, at nogle af forfatterens sikkert mindre velbetænkte ytringer skulle berigtiges ved udgivelsen. Man tør slutte at nogle af de udeladelser og rettelser, Vedel foretog i teksten, f.eks. vedrørende et urigtigt udsagn om Slesvigs oprindelige tilhørsforhold under den tyske kejser, er foretaget under hensyntagen til kanslerens opfattelse af forholdet.⁵⁾

Slesvigs og også Norges forhold til rige og krone er eksempler på spørgsmål, hvis historie måtte behandles i overensstemmelse med den officielle, politisk-juridisk funderede opfattelse af dem.⁶⁾ De til enhver tid rådende udenrigspolitiske konjunkturer måtte beagtes. Frem for alt var der til stadighed problemet med Sverige, for det at skrive en Danmarks-historie uden at komme ind på nogle af de gamle mellemværender var noget nær det umulige. Hvis rige var ældst? Hvem havde historisk ret til Gotland eller Skåne? Hvilken af parterne var skyldig i fortidens krige? I krigstider fik polemikken frie tøjler, i fredsperioder måtte ordene vejes på den politiske vægt.

De nationalhistoriske modsætninger bundede i den historiepolemik der udkæmpedes med næb og klør kort før den nordiske syvårskrig. Johannes Magnus' goterkrønike, udgivet i Rom 1554, ikke blot reducerede det danske riges ælde og gamle rettigheder, men indeholdt voldsomme angreb på danskerne som nation. Med regeringens fulde støtte svarede Hans Svaning og førte krigen over i svenskernes lejr, og da der fra ingen af siderne sparede på injurierende bemærkninger om landenes konger og statsmænd,⁷⁾ blev resultatet efter krigen en gensidig regulering af forholdet. I Stettinfreden 1570 blev det forbudt at trykke og optrykke injurierende skrifter rettet mod nogen i modpartens land.⁸⁾ Bestemmelsen gjaldt, bortset fra krigsperioderne, lige til udbruddet af den skånske krig 1675 og gav anledning til en enkelt pressesag, et vidnesbyrd om dansk selvjustits forsåvidt som den blev indbragt for universitetets konsistorium af regeringsrådet. Forseelsen var, beklageligt for både forfatteren og os, åbenbar, hvorfor dommen næppe fortæller mere om historikernes skrivetilvilkår end at der altså da var vilje til at håndhæve gældende bestemmelser. Gamstedpræsten Jon Jensen Kolding havde forbrudt sig ved 1594 at lade et historisk-topografisk værk, *Daniæ descriptio*, trykke udenlands og uden universitetets censur. Da han tillige bragte citater fra en – ganske vist svensk – pamflet med nedsættende bemærkninger om kong

Erik XIV, havde han forbrudt sig mod de almindelige censurbestemmelser og Stettintraktaten, blev følgelig dømt til at tilbagekalde skriftet og suspenderes fra sit embede.⁹⁾

Svenskerne behandlede af Huitfeldt med en vis så at sige prodansk fairness, og ikke urimeligt foranledigede hans Christian III.s historie et bevidst modstykke i form af en skildring af Gustav Vasas historie. Den var forfattet af Erik Tegel, og da den udkom i Stockholm 1622 blev et eksemplar købt af den danske gesandt og tilstillet kansler Christen Friis. En måned senere havde kansleren læst den og følte anledning til at påtale nogle punkter over for den herværende svenske agent. Han var utilfreds med udtalelser som at de svenske grænser i fordums tid havde strakt sig til Øresund, og at svenskerne aldrig havde opnået noget af danskerne ved venlige traktater. Det var forunderligt at noget sådant kunne passere, mente han; så snart hans egen konge fornemmede, at det ringeste blev skrevet den svenske konge eller krone til forklejning, da blev sådanne bagvaskere alvorligt straffede.¹⁰⁾ Om man kan udlede noget heraf var det Christen Friis' opfattelse, at hverken staternes hævdvundne rettigheder (grænser) eller nationernes reputation burde krænkes af en historieskriver. Begreberne var og er naturligvis såre omtvistede, men udtalelsen har interesse fordi Christen Friis, som vi skal se, ligesom Niels Kaas og Johan Friis i sin lange kanslertid havde et intim samarbejde med sin tids historikere, i praksis fungerede som censor af en række historiske værker.

Helt indlysende måtte de af den danske stat højt betalte kongelige historiografer, ansat med den opgave at udarbejde en latinsk Danmarkshistorie, underkaste sig opdraggeberens kontrol. I mange år, 1616-39, var det Christen Friis der på embeds vegne førte tilsynet med at gennemse og rette de manuskriptudkast, som de løbende indleverede til bedømmelse. Breve fra Lyskander, Pontanus og Meursius viser, hvordan selv detailspørgsmål om landets oldhistorie blev ham forelagt.¹¹⁾ Kanslerens bemærkninger er desværre gået tabt, og vistnok kun i et enkelt svarbrev ytrer han sig om deres art. Friis havde med en kancellisekretærs hjælp gjort nogle anmærkninger til Meursius' fremstilling af Oldenburgernes historie, hvad Meursius blev bedt om ikke at misforstå: „der er jo meget deri, som i ikke ringe grad angår vort riges forfatning (status regni nostri) og hvorom der gang på gang rejses strid af vore naboer“. Christen Friis ønskede altså en revision af politiske grunde. Hermed kan jävnføres hvad han tidligere havde ladet Meursius vide gennem en mellemmand: at han var bange for at svenskerne hist og her blev behandlet i for skarp en form.¹²⁾ Når han også gjorde sig ulejligheden med at berig-

tige Pontanus' skildring af oldhistorien, har det på den anden side nok været for at sikre den danske nation en passende rolle i det historiske forløb. En lidt problematisk forestilling herom giver en ved hans og Ole Worms mellemkomst foretaget udgivelse af et norsk historisk-topografisk skrift, som efter forfatterens død var blevet sendt til Danmark. Inden det gik i trykken blev forfatterens teori om en oprindelig svensk indvandring forbedret til en teori om dansk indvandring, nogle ytringer om nordmændenes animositet mod danskerne blev strøget og et udsagn om Rollos nordmænd smukseret, så at den kendte normannerhøvding fik suppleret sit følge med *danske* mænd. Lad være at dette for Worm og kansleren var sandheden, intet under at Worm da manuskriptet blev forlangt tilbage til Norge erklærede det for bortkommet!¹³⁾

På samme tid arbejdede Ole Worm og Stephan Stephanius med deres udgaver af kilder til Danmarks historie og gennemdrøftede i deres indbyrdes brevveksling problemerne. De var mange og vidtspændende, og en læser af korrespondancen kommer let på den tanke at de to professorvenner, Worm i København og Stephanius i Sorø, ved at forelægge deres manuskripter for hinanden, foruden at få det udbytte en faglig meningsudveksling giver, således på behagelig vis fandt afviklet hvad der måtte kræves af professorcensur. „Sig til, om du mener, at yderligere noget bør paapeges eller bemærkes“, skriver Worm en gang og beder Stephanius se nærmere på nogle afmærkede steder i en kongefortegnelse, – „skönt jeg i mine Noter har fremsat min Mening om dem, var det maaske bedre alligevel at forbigaa og udelade dem, hvis den offentliggøres. Sig rent ud hvad du mener“. Stephanius giver sin approbation, finder fortegnelsen „fuldtud værdig til at se Lyset for Offentligheden“, men han har også nogle saglige bemærkninger at tilføje. Det er interessant at se hvordan hensynet til nationalhistorien spiller ind. Mens Worm erklærer at ville undgå en vidtløftig tilbagevisning af Johannes Magnus, vil Stephanius mere bestemt hævde nationens ære. „Der er absolut Brug for, at du i Noterne udførligere paaviser, at det er Opspind og en ganske grundløs Historie, maaske opfundet af Svenskerne til det danske Folks Skam, at en Hund blev sat som Statholder over Danskerne af Sveriges Konge“. Worm svarer afbøgende,¹⁴⁾ så han har næppe yderligere udbygget sin tilbagevisning af Johannes Magnus omend han i den endelige version også anfører dennes tro efterfølger Laurentius Paulinus (Regum Daniæ Series duplex, 1642, s. 25 f.). Højest sandsynligt har Worm, der stod sin tids kanslere nærmere end Stephanius, handlet i forståelse med disse, når han ellers i sine skrifter undgår direkte polemik med samtidige svenske forfattere ved at forbigå eller kun indirekte at tilbagevise dem.

Også i runestudiet var der som bekendt uenighed mellem danskere og svenskere, da hvert land hævdede at have prioriteten ved runernes første brug; det er formentlig grunden til, at Worms hovedværk, udgaven af runemonumenterne, en tid lang lå til gennemsyn hos Christen Friis' efterfølger som kansler, Christen Thomesen Sehested.¹⁵⁾ Selv efter at den svenske runologis vrede førstemand Johan Bure i ly af krigen 1643-45 havde udgivet en samling niddigte mod Worm (at synge på melodi som f.eks. Visen om Løgn og Sandhed og den om Christian II), svarede Worm herpå uden navns nævnelser.¹⁶⁾ Men da var krigen rigtignok også slut og Stettinfredens skandskriftparagraf påny trådt i kraft.

Nye hede skrivelser under de næste svenskekrige førte til at henvisningen til den gamle paragraf ved Københavnsfreden 1660 suppleredes med en bestemmelse om at de skrifter som under krigen „den ene eller andre nationen til præjudice och förargelse kunne vara skrefne“ skulle kasseres og eftertryk forbydes. De fintfølede svenskere fik ved samme lejlighed den historiske reputation tilgodeset, idet de opnåede bekræftelse på et to år gammelt tilsagn om at tapeterne, som var ophængt på Frederiksborg og skildrede de danske sejre over svenskerne i Kalmarskrigen 1611-13, skulle overstryges.¹⁷⁾ Ydmygelsen var mærkbar og det kom til at knibe med overholdelsen af bestemmelserne.¹⁸⁾ Dog spiller den omtålelighed de udtrykker sikkert ind ved publiceringen af et værk om Københavns belejring som var udarbejdet på latin af Vitus Bering, den første kgl. historiograf som virkede under enevælden. Det lå færdigt 1665, men blev foreløbig henlagt. Trykningen blev iværksat 1676 – under den skånske krig og efter kongens udtrykkelige befaling om at det „inden disse nuværende Krigs- og Fejdetiders Udgang vorder trykket“.

Ved den endelige redaktion af Bering's belejringshistorie er svenskerne da næppe blevet skånet, hvorimod der spores en hensyntagen til forholdet til England i udeladelsen af nogle dadlende bemærkninger om Cromwell, nu anset for mindre velanbragte. Bering var i mellemtiden død, og spørgsmålet meldte sig, om hans store efterladte latinske kongekronike (til Christian I) kunne anses for trykfähig. Christian V udstedte et kommissorium ifølge hvilken man med flid og sindig eftertanke skulle efterse, „at intet derudi vorder funden, som billigen burde forbigaas, eller kan eragtes at være fremmede eller andre for nær antegnet eller præjudicerligt, hvorudover dennem kunde gives Anledning i Fremtiden med vidtløftige Replikker eller i andre Maader sig at besvære“. Det må forstås sådan, at fremstillingen også skulle kunne bestå prøven i fredstider. Hvervet blev betroet en 8 mand stor kommission, en foregriben af bestemmelsen i Danske Lov om særlig tilforordnet censur når regering og

Impressatør.
 Jo. Gramning.

++ ^{uvirksom} paa allesteds nye Tidning, at hvad af
 det i det nye ikke er udført. Og det
 derover, at sandt vi fatter det i statige
 godheds sigle paa uirksomt brønde Vin
 oplyst, naar man vilde offer gave.
 Det er offer hvad af Platone bryt
 Atlantis; ja ogsaa de Elifante ^{hæng}
 Særidem og Paradis? (o.)

Det folgte Capitel
 Uopgængelig Læring og uopgængelig
 gjenbesku af ^{indtægter} ^{forløbne} ^{opgørelse}
 nye i forstik med altsmagt
 og forsiget!

^{indtægter}
 her fortjendte
 det i Landet

at det skal være Capitel 202
 indtil pag. 202. Tænd ikke til
 tryk, appretet - af
 alle, som foran i Bog n. s. l. d.

Trig folk og Colonier at etablere og
 nye Høstelig brønde, og deudrig
 samvrig omkæmping og andre so
 ski forunder det, at Læstren sig uirksom
 og andre uirksom forstiller, som
 gribelige merring, og ringe brynd,
 forunder at i agt Læstren for paa uirksom
 facilitere godde-Værdet. Men, nu
 materie kunde det Læstren uirksom,
 Læstret i det Læstret at stude ikke alle
 nye fæd uirksom forunder ++ at stude

(o.) Vid. ejend. Atlantic. Tom. 1. diversis
 beikianis hie commentis hald Despar
 Bång, ^{topologia, doctores} ^{professores} quondam Abicenis,
 in Chinalandia Vibuzgenis; Placum

stat var impliceret. Men som Rørdam bemærker, kommissionen var så stor og de udpegede embedsmænd så højt i graderne at revisionen let kunne gå i stå. Blev arbejdet overhovedet fuldført inden udgivelsen 1698 synes eventuelle rettelser ikke at kunne rekonstrueres i dette skønskriverkunstværk.¹⁹⁾ En lignende, blot mindre kgl. kommission bestående af vicekansler Ove Juul og historieprofessoren Rasmus Vinding fik besked om at gennemgå Peder Resens i 1680 udgivne kompilation, Frederik II.s kronike. De har med stor flid og umage gennemgået historien, siger udgiveren, „og hvis dem har tryckt [trycktes] at burde forandres er oc bleffven der udi forandret“.²⁰⁾

Fra omtrent dette tidspunkt er det man i vore håndskriftsamlinger finder så mange manuskripter til afhandlinger og værker, der ikke så lyset i samtiden, at man fristes til at lade de skærpede bestemmelser tage deres del af skylden ved siden af de vitterligt slette bogforlagsvilkår. Spørgsmålet henstilles til overvejelse og undersøgelse. Givet er det at påbudet om trykning af censors underskrevne godkendelse måtte virke befordrende på den censorale nidkærhed, og at Danske Lovs bestemmelse let førte til at sorteper blev givet videre til en endnu mere usikker skæbne hos højere instans. Bestemmelsen fik derfor utvivlsomt en vis afskrækkende virkning. Et par eksempler fra håndskriftsamlingen: Antikvaren, den senere biskop Jens Bircherod havde o. 1683 udarbejdet et skrift om det danske riges magtsymboler (insignier), hvis udgivelse det blev ham betydet han burde afstå fra, åbenbart af udenrigspolitiske grunde. En trøstende ven så deri intet mindre end „vor danske Nations efter Sædvane ulykkelige Skiebne, at Tiderne tilsteder andre Nationer stedse at skrive til vores Forsmædelse, og os dog ei at giendrive vores Forkleinelse“. Da en bogtrykker en menneskealder senere ønskede at trykke skriftet, fik han fra universitetet at vide at emnet måtte anses for at høre under erfarne ministres censur – med det resultat at skriftet for anden gang blev henlagt.²¹⁾ Og et lige så oplysende tilfælde fra 1720'erne. En afhandling af historikeren og juristen, borgmester i Helsingør Andreas Bussæus om det gamle Grønland i Gl.kgl.saml. 998 fol. har på bagsiden af forreste blad en censur af professor Hans Gram. Han finder at det meste af indholdet kan trykkes, men „at det Tolvte Capitel, fra pag. 180 til p. 202, behøver et højere Collegii permission end Universitetets, saafremt det tillige med de foregaaende skal komme ud; Thi jeg ingenlunde under-

På modstående side: Hans Grams censorapprobation (i margin over stregen) og efterfølgende veto (i margin under stregen) mod det tolvte kapitel af Andreas Bussæus' afhandling om det „Gamle Grønland“, 1728, Gl. kgl. saml. 998 fol.

staar mig samme paa egen haand at approbere“. Grunden var, som Gram privat oplyser til Arne Magnusson, at kapitlet indeholdt økonomiske og politiske forslag og consilia der ikke i alle måder syntes fulgt af regeringen, hvorfor han ikke mente universitetet kunne bevilge dem trykt.²²⁾ I et andet håndskrift, Gl.kgl.saml. 999 fol., har Bussæus derpå ekstraheret Grams censur og omarbejdet det 12.kapitel, øjensynlig i den hensigt at undgå at skulle indlevere det til regeringskollegierne.

De skærpede bestemmelser skal ses i sammenhæng med at enevældens indførelse havde gjort yderligere nogle emner prekære. Som man kunne vente mærkes det kun lidt i Tormod Torfæus' enorme produktion, der væsentlig gjaldt de ældste tiders samt bilandenes historie, men oplysende (omend forhåbentlig ikke typisk) for den kontrolprocedure vi ellers har så vanskeligt ved at følge, er hans brevveksling om udgivelsen af et værk om Orkneyøerne, Orcades. Det blev 1690 givet til censur af professor og kgl. historiograf Willum Worm og hos ham lå det i to år uden at blive læst. Derefter tog professor Povl Vinding sig af værket, som han efter forskellige rettelser godkendte 1693. Det var blot ikke tilstrækkeligt. Der var vanskeligheder med Torfæus' adgang til arkiverne, og det var et spørgsmål, hvorvidt han måtte offentliggøre breve om øernes bortpantning og de senere forhandlinger om deres indløsning, hvad man i regeringskredse havde betænkeligheder ved. Offentliggørelsen kunne jo tydes som et nyt politisk initiativ i sagen. Endelig, i 1696, faldt den kgl. resolution i Torfæus' favør, og 1697 kunne værket trykkes.²³⁾

Under sin gennemgang slog Vinding dog et enkelt sted ned på noget der faldt ind under de politisk farlige spørgsmål. Torfæus måtte ikke betegne Frederik III som den *første* arvekonge (primum regem hæreditarium).²⁴⁾ Derved ville Torfæus sikkert også uforvarende være kommet i klemme. Historisk hvilede enevælden på stændernes overdragelse af arveretten til Frederik III og den i 1661 underskrevne regeringsakt. For at forbinde dette faktum og den historiske udvikling med læren om kongedømmet som en guddommelig indstiftelse havde teologen Hans Wandal i 1660'erne formuleret den lære, at den danske kongemagt oprindelig havde været både arvelig og uindskrænket. Kongerne havde så senere gjort indrømmelser m.h.t. arveretten og adelen havde forgrebet sig på magten, men ved Guds forsyn var det blevet ordnet således at den sammen med de øvrige stænder havde givet Frederik III kongedømmets gamle ret tilbage. Synspunktet genspejledes i forordet til Danske Lov og blev håndhævet ved rettergang, da Oluf Rosenkrantz i sit forsvarsskrift for den danske adel havde dristet sig til at forsvare adelens gamle valgret.²⁵⁾ Det er på denne baggrund forståeligt, at Vinding over for Torfæus

påtaler noget der kunne opfattes som et politisk kætteri. Kongeslægtens guddommelige arveret fra tidernes morgen turde ikke anfægtes.

Den underdanige respekt, som navnlig under den ældre enevælde krævedes ydet det kongelige embede, måtte få videre konsekvenser for historieskrivningen. Adelsmanden Arild Huitfeldts domme var nu ganske uantagelige, ja en ivrig tilhænger af den nye styreform forså sig i den grad på ham, at han talte om den tid „da valregieringen udi Christiani kvarti minorennitet fornemmelig ved Arilds practiquer blev bragt paa det høieste“.²⁶⁾ Det ideologiske skifte har sat sine meget tydelige spor i censuren af CHRISTEN AARSLEBS Frederik II.s historie.

II

Christen Aarsleb er i litterærhistorien bedst kendt for sin redaktion af Peder Resens store Danmarksbeskrivelse, Atlas Danicus, et arbejde han udførte på bestilling endnu mens han studerede i København. Efter at have taget magistergraden virkede han fra 1692 til sin død 1723 som præst i Sorterup og Ottestrup ved Slagelse. Her udarbejdede – eller fuldførte – han en latinsk skildring af Frederik II og hans første regeringsår, som uvist hvordan i 1707 kom til behandling i geheimekonseillet. Den blev herfra henvist til det obligatoriske gennemsyn af kyndige mænd, og de afgav en grundig censur der har været tilgængelig, men næppe særlig kendt gennem et ufuldstændigt aftryk publiceret af Rasmus Nyerup efter en afskrift fra Luxdorps, siden Suhms bibliotek.²⁷⁾ Som ofte ved Nyerups udgivelser er der foretaget omredaktioner og vilkårlige udeladelser, og uheldigvis indgribende i den specielle del af censuren der direkte henviser til Aarslebs tekst. At Nyerup så har lagt den latinske originalversion af henvisningerne til grund for sit udpluk i stedet for den eksisterende samtidige oversættelse til dansk kan naturligvis ikke bebrejdes ham. Men valget bør nok træffes anderledes i dag.

Sagens fremlæggelse forudsætter en udredning af håndskriftoverleveringen. Kgl. Bibl. ejer fire håndskrifter med Aarslebs Frederik II.s historie. Luxdorps eksemplar, nu *Ny kgl.saml. 608 fol.*, rummer en afskrift af såvel historieteksten som censorernes erklæring, der er på dansk, stilet til kongen og underskrevet P. Vinding og C. Bartholin. Den har som bilag henvisningerne til de anstødelige tekststeder, som regel kun angivet ved stikord og sammentrængte citater der forudsætter et nærmere eftersyn i teksten. En efterfølgende del betegnet som „Translatum“ rummer en oversættelse til dansk af ikke alene kortcitaterne, men også af den kontekst der giver dem mening, isprængt enkelte kommentarer. *Ledreborg*

126 fol., ligeledes en afskrift fra det 18. årh., har både tekst og censur med bilag, men ikke oversættelsen af censurbilaget. I teksten er der indhæftet nogle blade med angivelse af placering af (manglende) illustrationer. *Ny kgl. saml. 961 4°* har været i hænderne på Hans Gram, der bl. 2 verso har skrevet en velvillig bedømmelse (censur) af værket, dateret 14. juli 1723.²⁸⁾ Povl Vindings og Caspar Bartholins censur findes ikke i nogen form i håndskriftet. En nyere påtegning om at det er skrevet med Aarslebs egen hånd bekræftes ved sammenligning med et originalbrev fra ham i Bøllings brevsamling. Bl. 2 recto har Aarsleb kortfattet og punktvis gjort rede for de synspunkter han har anlagt ved udarbejdelsen. *Thott 1607 4°* er som en blot og bar afskrift af det Aarslebske håndskrift uden betydning. Endelig gemmer der sig i *Ny kgl. saml. 743 fol.* et læg af interesse, nemlig en rettet kladde til censuren undertegnet P. Vinding. En sammenligning med nogle egenhændige Vinding-breve (Fabr. 104-23 4°) godtgør, at rettelserne samt hele den vedlagte oversigt over anstødelige steder skyldes Vinding. Det tyder unægtelig på at den travle Bartholin har overladt Vinding det meste af besværet, uagtet de begge har lagt navn til den endeligt afgivne censur.

Man kunne nu tro, at det af Aarsleb skrevne håndskrift har været selve eksemplaret der blev indleveret til kongen, men det er ingenlunde tilfældet. Originaleksemplaret – Regis Frederici II di rerumque sub eo Danicarum Historia describente Christiano Ahrslebio – findes endnu som aktbilag til censorkommissoriet i Rigsarkivet.²⁹⁾ Det er en pyntelig renskrift foretaget af forfatteren selv, nydeligt indbundet og med indklæbede kobberstik hentet fra Resens udgave af Frederik II.s krønike. Det har således tydeligt tjent som forlæg for Ledreborg 126 fol. Som aktbilag indgår desuden censorernes originale erklæring med bilag samt en i kancelliet foretaget oversættelse af bilaget, det selvsamme „Translatum“ som senere er afskrevet i kancelliembedsmanden Luxdorps eksemplar.³⁰⁾ Dette er dog ikke af den grund at tilsidesætte. Luxdorps-eksemplarets oversættelse foreligger i en mere moderne, på sine steder bevidst mere moderne sprogdragt. Der er således grund til at foretrække den ved gengivelsen her, hvor formålet ikke er at vurdere den anonyme oversættelse som sprogligt monument, men at gøre den latinske del af censuren tilgængelig for nutidslæsere. Det af Hans Gram påtegnede håndskrift må efter det nu oplyste have været Aarslebs eget håndeksemplar som han 1723, kort før sin død, har overgivet til Grams bedømmelse med en kort indledende redegørelse for principperne for sin fremstilling. Måske i forhåbning om at tiderne havde ændret sig så meget at Gram kunne udvirke dens udgivelse. Undersøgelser i Rigsarkivet har iøvrigt

ikke opklaret omstændighederne hvorved Aarslebs skrift kom til behandling eller hvad kongens reaktion blev på censurerklæringen. Sagen synes ganske enkelt henlagt.³¹⁾

Aarsleb bekendte sig til en klassisk retorisk historikertradition. Han ønskede at udtrykke sig på et rent og purt latin, lagde med forsæt sin stil så tæt som muligt op ad Tacitus og Sallust og krydrede i overensstemmelse med de græske og latinske forfattere lejlighedsvis fremstillingen med indlagte taler.³²⁾ På dette punkt, hvad stilen angik, vandt han censorernes (og Hans Grams) bifald. Dog vil censorerne gøre opmærksom på, at det Aarsleb lader personerne udtrykke i taler „vel icke saaledes befindes af dennem at være sagt eller talt“. Efter overvejelse har Vinding i kladden rettet den oprindelige formulering, at forfatteren i talerne „fingerer hvad der kunde og *burde* siges“, til „hvad *hand self formeener* at kunde siges“ (jfr. nedenfor pt. 35). Forbeholdet hænger sammen med, at Aarsleb efter Vindings mening langt fra har været tilstrækkelig forsigtig i formuleringen af sine vurderinger og refleksioner.

Kommissoriet foreskrev en almindelig censurering og derhos at censorerne med al flid skulle påagte „at ingen expressioner, som touchere udenlandske Potentater eller Nationer, derudi tolereres, særdelis hvad der meldes om den Muscovitiske Nation i det femte Capitel . . .“³³⁾ Det særlige sigte skyldes at landets udenrigspolitiske situation i 1707 var spændt. Man var ikke langt fra en krig med Sverige og håbede på et forbund med Rusland. Derfor må censorerne påtale kapitlets lidet smigrende ord om russernes uciviliserede retsbegreber (pt. 17-20) ligesom et par udtalelser om Hamburg (pt. 22-23) og et udtryk som at Sverige var blevet bragt til orden (af danskerne) heller ikke fandtes at kunne gå an (pt. 3, jfr. 12 og 36). Andre anmærkninger (pt. 35 og 37) gælder udsagn tjenende til den danske og holstenske nations foragt – som vi har set af helt traditionel karakter – men hovedtvivlen rører sig klart om hvad der angår den kongelige værdighed og kongens forfatningsmæssige rettigheder. Herom hedder det generelt i censurerklæringen, at der er fundet adskillige udtryk „som touchere fornemmelig Christianum Secundum, endeel ogsaa Christianum Tertium, og endeel Herrer og Førster i Almindelighed“. Censurbilaget giver en lang række eksempler herpå.

Enhver antydning af kongelig ufuldkommenhed bliver ubønhørligt trukket frem. Bemærkninger om Christian II.s uheldige rolle påtales (15-16, 31-32), selv en uskyldig bemærkning som at Frederik II næppe havde sin lige (pt. 1) er åbenbart for stærk en antydning af at ikke alle konger er lige gode. Forudså de nøjeregnende censorer som salig Chri-

stian V vidtløftige replikker fra udenlandske monarker eller ville de på kongehusets vegne sikre overleveringen om Oldenburgernes konstante sum af nedarvede dyder? Velsagtens det sidste. Man mindes anklagen mod Oluf Rosenkrantz for at have kaldt Christian III den allerfremmeste og bedste konge der nogensinde regerede i Danmark, „hvilket bedre og fornuftigere havde været sagt, om der havde staaet en af de beste Konger, for ikke at præjudicere de efterfølgende Sal. og Høyløvl. Konger, som alle saavel som Christianus Tertius har regieret lovlig, frommelig og retfærdig“. ³⁴⁾

Prinseopdragelsen vier Aarsleb særlig opmærksomhed, og han kan ikke frikendes for at have en bagtanke med sin lovprisning af prins Frederiks danskprægede opdragelse med påfølgende fordømmelse af at en fyrsteopdragelse betros udlændinge (pt. 6). ³²⁾ Censorernes betænkelighed er fremkaldt af det velkendte forhold, at Frederik IV (og den daværende prins Christian) var væsentlig tysk opdraget. Naturligvis var det også uforsigtigt at sige, at man ikke på Frederik II.s tid fandt det skadeligt at kongebørn omgikkes andre smukke børn, at Frederik ikke som andre unge prinser misbrugte sin frihed, og at prinser sjældent forbedrer sig senerehen (pt. 7, 10, 29), men forfatteren formodes end ikke at måtte omtale en dansk prins' ungdomsforvildelse og lade ham stå over for valget mellem last og dyd (pt. 14) eller overveje om han skal følge machiavellistiske principper i sin regering (pt. 11) – hvad Aarsleb selvfølgelig ikke mente han ville. Og alt for meget på deres post synes censorerne at være, når de anholder en retorisk betragtning som den at der til kong Frederiks store „Sindsens Gaver“ svarede en veludviklet skikkelse, „thi saa stort et Hierte ville ei boe udi et lidet Huus“ (pt. 13). Det er både til at le og græde over. Hvordan ville de herrer mon egentlig have svaret, hvis Frederik IV lod spørge hvad de fandt angribelig ved denne betragtning. Vel ikke at hans nuværende majestæt jo forekom klejn af vækst, og at en og anden undersåt derfor allerunderdanigst kunne komme på den tanke at hans majestæts sindsens gaver måske tilsvarende . . .?!

Blandt dette og meget andet er det ejendommeligt at se hvordan Vinding, selv en anset latinist, har kunnet gå med til at slå Aarslebs kunstfærdige stil itu. Sammenligningerne mellem Frederik og andre prinser, placeringerne i valgsituationer mellem dyd og last, faderens yndest sat op mod sønnens begyndervanskeligheder (pt. 24) etc., disse klassiske kunstgreb der skal give fremstillingen spænding og sætte personerne i relief, er jo ikke ment som kritik, men brugt til forherligelse af emnet. Vinding har vel frygtet manglende forståelse herfor hos kongen eller hans ministre. Det er næppe sandsynligt at han – eller Bartholin – personligt

ville forfatteren til livs.³⁵) Dette sluttes af en rettelse i kladden til censurerklæringen, hvorved et vigtigt påtalepunkt bliver dæmpet ned. Sammenlign de to redaktioner i Ny kgl.saml. 743 fol.:

1. redaktion (overstreget)

... i særdelighed befinder vi at Autor icke vel er informered om Dannemarkis Riges Arve-Rettighed fra alle tider og derfor paa mange stæder skriver det, som aldelis icke dermed overens stemmer, mens meere til dessen præjudice oc Nachdeel, som vi uforgribelig meener icke at kunde tolereris udi et Skrift som i disse dage skulde göris publicq og af fremmede Nationer læsis.

2. redaktion (endelig)

... i særdelighed formeener vi uforgribelig, at de Locutioner, som Author her og der bruger om den myndighed, som Høyløflig ihukommelse Fridericus Secundus skulde hafve defereret og tilstaaet andre ved sin Regierings Tiltrædelse, icke kunde være tiladelige.

En oprindelig anklage for at lade hånt om kongens arverettigheder er blevet pakket nydeligt ind i en bemærkning om forf.s uacceptable formulering af magtforholdet mellem Frederik II og rigsrådet. Og gal var den i henhold til tidligere autoriseret opfattelse. Aarslebs forseelse bestod nærmere præciseret i at han omtalte Frederik som *udvalgt* konge (pt. 21, 25, 42) og – i overensstemmelse med de faktiske forhold – fandt hans magt tydeligt indskrænket af rigsrådet (pt. 26-28). Det første stred mod Hans Wandals lære, som just gik ud på at Christian III ved at få sin søn Frederik antaget til efterfølger atter havde gjort kongedømmet arveligt.³⁶) Det andet, indrømmelsen af rigsrådets magt, rimede ikke rigtig med arve-teorien, og det var formentlig stridende mod kongerespekten at sige, at rådets myndighed og kongens magt ikke let kunne skilles ad, eller skrive „Om det saa behagede Rigets Raad“. Det må erindres at rigsrådet for enevoldsmagten stod som den gamle ærkefjende. Kætterske tanker kunne genopstå, derfor også betænkeligt at Frederik II gjorde sig forestillinger om hvorvidt en konge kunne gøre sig fortjent til at blive kronet (pt. 40).

Så meget om fortolkningsmulighederne. Nedenfor gengives den danske version af listen over anstødelige steder efter Ny kgl.saml. 608 fol. Under pt. 4 er indholdet af den store parentes hentet fra selve censurerklæringen. Nummereringen er udgiverens.³⁷)

*Fortegnelse paa eendeel Locutioner og Expressioner som uforgribelig
synes ikke at kunde tolereres*

- - -

Translatum

1. En Konge som havde snart ingen Lige.
2. Af denne Konge, sc. F:2, haver jeg hverken nydt nogen Naade eller oppebaaret nogen Løn.
3. Sverrig var sat til Rette.
4. Effter at den gamle dansk[e] Stamme var med Dronning Margaretha uddød. [Author statuere den Kongelig danske Stamme at være uddød med Dronning Margaretha, da det klarligen er at beviise, at Christianus Primus paa Møderne Side var arving til Dannemark og descenderede fra Valdemaro Victorioso lige neder ad.]
5. Chr: 3tii Gifftermaal stod ei F. 1mo meget an, formedelst hendes Syster havde faaet Kongen af Sverrig, saa som Konger og Fyrster tidt og ofte have ligesaa stor Skade og Fare af deres Svogerskab som af deres Naboclag.
6. Da F:2 blev noget ældre, blev hannem beskikket til Informator M. Hans Svaningius, en Mand som havde stor Berømmelse baade af Guds-frygt og Lærdom, og derforuden var han (hvilket man maae holde for det fornemste) en indfød Dansk; Thi den kloge Herre C. 3. holdte det for en Spot, at en fremmed skulde lære hans Søn og Printz Landsens Skik, love og Maneer. Og ligesom et hvert Rige og Land har sin egen Situation, saa har det og sin egen Skik og Maneer. Derfor er det skadeligt for unge Førster at lære fremmedes Maneer; thi naar de blive ældre, maae de have Umage for at glemme det, og hvis de ei glemmer det, drager det ei andet effter sig end Skade og Undersaatternes Ufornøjlisse.
7. I de Dage havde man ey de Tanker, at de Kongelige Børn bleve fordærvede af andre smukke Børns Omgængelse.
8. Da han var 8 Aar gammel, blev han hyldet til Printz og Successor til Danmarck, hvorudi alle Stænderne samtykker udi Faderens C. 3tii Villie. Kongen søgte derved at befæste sit Kongelige Huus og Raadet søgte derved at befæste Riget, saasom de havde endnu udi frisk Hukommelse, hvad Oprør der nylig havde været effter F. 1mi Død, som fremmede havde kommet af Sted, fordi man ei var viss paa, hvo igien til Riget skulde udvælges.
9. Sex aar dereffter blev F:2 hyldet udi Norge. At denne hylding blev saa lang Tid, effter den danske var skeedt, opsatt, havde ei noget at

sige, saasom den Arve Rett, han havde til dette Rige, udelugte andre fra at giøre dertil nogen ulovlig Prætension.

10. Udi hans Ungdom øvede han sig udi at ride og andre Krigs Exercitier, hvilket han havde lagt sig efter med saadan Fliid, at han derover blev af alle berømmet. Og gjorde han ikke som de fleste af hans Alder og høje byrd, hvilke misbruge deres Frihed til Modvillighed og lade sig fordærve af Vellyst og Ørkesløshed. Men han var af det Sind, at jo mere Frihed og Myndighed der fulgte hans Byrd, jo mindre brugte han den; Thi han havde større Lyst at ride en Hest og svinge en Lanse end til Fraadserie og Løssagtighed.

11. Hvor han [3: forf.] taler om hans Studeringer: Han lærte, hvorledes han skulde vinde Undersaaternes Hierter, undertiden med Naade og undertiden med Straf og Love. Dessligeste betænkte han, om han, naar han kom til Regieringen, ville følge Machiavelli principia, som bedre kan kaldes skadelige end hemmelige (NB her alluderer Autor alleene i de 2 latinske ord *scelerate et secreta*).

12. Han lagde Vind paa at vide hans Landes Lykke og force, i det de vaare som en Laass og Lukk[e] for det vilde Hav, saa og at Naturen selv havde givet hannem Herredømmet saavel over Øster som Vester Søen. De Nordisk[e] Rigers baade Begyndelse og Ende vare udi hans Vold. Fortil maatte andre frygte sig for hans Magt. Paa Ryggen havde han ingen at frygte sig for, uden naar Norden engang skulde forgaae.

13. Saasom Naturen havde givet hannem store Sindsens Gaver, saa havde den og begavet hannem med et meget velskikket Legeme og Statur; Thi saa stort et Hierte ville ei boe udi et lidet Huus.

14. Hvor han [3: forf.] taler om hans udenlands Reiser: Han [3: Christ.III] havde glæde af, at han kunde erindre sig, hvor vild han var udi sin Ungdom, da han var udi hans Morbroders Joachimi primi Churførste af Brandenburgs Hof, og hvorledes han da ligesom Hercules stod paa tvende Veje tvivlsom, hvilken han ville følge enten Dydernes eller Lasternes.

15. Kong C. 2. bejamrede, at han skulde blive saa gammel og at Lykken skulde saa længe drive Spot med ham.

16. I dette eeneste var Lykken C. 2. god, at hans graae Haar kom uden Blod udi hans Grav, da han dog i ungdommen havde udgydet meget uskyldig Blod.

17. Man kunde ei lide eller troe meget paa den Fred man havde med Moschov.

18. Han giente Claus Urne ud til Moschov, at han som Ambassadeur

skulde klage over den Uret de gjorde; Thi med et saadant barbarisk Folk var ei noget at udrette med breve.

19. Hvad Rett kunde man vel vente sig hos saadanne Barbarer, som gjøre hvad de ville.

20. Thi hos saadanne ucivilicerede Folk gielder Magten for Retten. Naar de tale om Fred, har de i sinde at bryde al Forbund.

21. Kongen kaldes for en udvalgt Konge, hvilket skeer herefter mangesteds.

22. Da begyndte først den Dispute om Hamborg, som strax blev indtaget, alligevel den siden ligemed Danmarks Tilstand og Lykke baade tog af og tog til.

23. Hamborg maae tilskrive Danmarck alene sin opkomst og sit Fald; sin Lykke og sin Ulykke; sine Midler; og dersom den vil bekiende sin Sandhed, maae den og tilskrive den sin Frihed.

24. Jo mere C. 3tius effter hans Død blev berømt og beklaget, jo vanskeligere faldt det for hans Søn, at han udi hans Regierings Begyndelse kunde drage Undersaatterne med Kierlighed til sig.

25. Kongen kaldes udvalgt.

26. Om det saa behagede Rigets Raad.

27. Jura Regni det er Rigens Raads Privilegier, bleve af den svensk[e] Konge holdte, idet han lod sit Raad beholde deres Myndighed ubeskaaren. Heraf kunde tages exempel. Nu havde de kaldet ham, sc. F. 2., til Riget og Regieringen. Han derimod ei burde gjøre noget uden deres Raad og Samtycke. De havde givet ham meer end de fik igien.

28. De, sc. Raadet, havde nu saaledes samlet Kongens Magt og deres Myndighed sammen, at de begge ei saa lettelig kunde skilles ad.

29. F: 2 havde nu allerede siden han kom til Regieringen overgaet det Haab, hans Sal. Fader havde fattet om hannem udi hans Ungdom, saasom han tvivlte paa, at han nogen tiid skulde have forandret sig, saasom det er rart, at unge Printzer naar de faae Myndigheden forbedre sig.

30. På denne Side eller pag. fingerer Author adskillige gravamina imod C. 3tium.

31. C. 2do tillægges at han ei kunde betale sin Gield, som han havde gjort paa fremmede Steder, da han var in exilio.

32. Iblandt andre Aarsager, hvorfor Riget ei derimod kunde graves, var effterfølgende, at C. 2. var baade af Rigets Raad og samtlig Almue declarerit for Rigens Fiende.

33. C. 3tius siges meer at have været omhyggelig for Riget at forbedre end at formere.

34. Om det falsk Rygte, som gik om den Armée, som samledes til den Dytmarsche Krig, fingeres iblandt andet dette, at det skeede af Frygt, fordi Hertug Adolph, Kong C. 3tii broder, skulle ville giøre Præntension paa Riget, saasom han var fød effter at hans Fader F: 1 var bleven Konge, hvorfor, dersom det saa havde behaget Rigens Raad, kunde han have været nærmest Kronen.

35. Udi den Oration, som Feltherren udi dend Dytmarsche Krig, Henne Rantzau, fingeres at have holdt til Folket, er meget indført saavel til den danske som Holstenske Nations Despect og Foragt.

36. Svenskes handel var meget for varlig.

37. Den holstenske Nation [er] af Dytmarscherne meget foragtet.

38. F: 2 elskede Rantzov meget inderlig, hvilket er meget rart at finde hos Førster.

39. Om Dytmarschen: dette skadelige Folk havde nu længe nok profiteret af deres store Skielmstykker og Danmarks Ulykke.

40. F: 2 ville ei krones, førend han havde ladet see, at han med sine Vaaben havde fortient den.

41. De 1500 Mand, som fra Jylland og Fyen stødte til Armeen, vare færdige ikke saa meget effter Kongens befaling og Opbud, som fordi han havde ladet dennem sige, at de skulle bekrige disse [ø: det ditmarske] Folck, som de havde skade af.

42. Kaldes F. 2. Rex designatus det er udvalgt eller declareret til at være Konge.³⁸⁾

Uheldigvis besad hverken Vinding eller Bartholin egentlig historisk fagkundskab. Deres væsentligste kvalifikation var formodentlig at de ved siden af deres professorater varetog forskellige embedshverv – Vinding havde tidligere været assessor i Danske kancelli og de var begge assessorer i højesteret. Manglende historisk forståelse parret med en måske overdreven forestilling om de interesser de skulle varetage kan være baggrunden for al kluntet nidkærhed. Det er svært at sige om den var velbegrunderet. Udover Vindings i denne forbindelse ikke meget sigende virksomhed som censor for Torfæus ved vi ikke hvilke fortilfælde eller hvilken inside information de har støttet sig til.

Et spinkelt sammenligningsgrundlag ligger dog for. Blandt Aarslebs kilder er tydeligvis Peder Resens udgave af Frederik II.s krønike der var blevet censureret kort før 1680, bl.a. af Povl Vindings far Rasmus Vinding, kendt som en af den unge enevældes juridiske støtter. Omstændighederne var her gunstigere, for så vidt som revisionen beordredes foretaget i samarbejde med udgiveren,³⁹⁾ og den faldt før både retter-

gangen mod Oluf Rosenkrantz og det store ståhej omkring Robert Molesworth's 'Account of Denmark as it was in the Year 1692', en bog som regeringen på grund af dens nationale kritik og antiabsolutistiske tendens havde søgt at bekæmpe med alle midler. Relevant eller ikke, Resen har uantastet kunnet bringe oplysningerne om Christian II.s gæld og status som rigets erklærede fjende, påtalt i 1707 (pt. 31-32), og han har fået lov til konsekvent at kalde Frederik II udvalgt konge i tiden indtil han blev kronet, i Aarslebs tilfælde et stadigt påtalepunkt (pt. 21, 25 og 42).⁴⁰⁾

Længere frem i tiden, 1718, udkom i Flensburg en 'Kurtzgefasste Dännemärckiske Geschichte' forfattet af den unge sønderjyde Andreas Hojer. Den var skrevet for ungdommen i den dengang ikke usædvanlige spørgsmål-og-svar form, men forsynet med et lærd og kritisk noteapparat, på mange måder et overordentligt dygtigt arbejde som blot havde det uheld allerede 14 år senere at blive overgået af Holbergs Danmarkshistorie. Det interessante ved den var at den havde vægten lagt på den nyeste tid, det 17. århundrede frem til Christian V.s død, det opsigtsvækkende at den – trods underdanig dedikation til Frederik IV – var skrevet i en hidtil uhørt frimodig og frisk tone, det virkelig prekære at den var blevet udgivet uden censur. Bogen blev beslaglagt og kgl. bibliotekar Wolfen og geheimearkivar Rostgaard fik, uvist om før eller efter beslaglæggelsen, til opgave at afgive en betænkning til geheimekonseillet om indholdet. Den kendes gennem nogle udaterede kladder i Gl. kgl. saml. 835 fol., ikke i endelig form.⁴¹⁾ Det er nu påfaldende at betænkningens forfattere ikke således som Holberg i sit samtidige polemiske skrift mod Hojer opholder sig ved skildringen af enevældens indførelse. Denne skildres netop som indført, ikke genindført, ja som indført ved udøvelse af pres, og Hojer går klart ud fra at valgkongedømmet var det oprindelige (s. 460): „Dännemarck war allezeit, wenigstens von der Callmarschen Union 1398 her, ein Wahl-Reich gewesen, dessen Könige von den Reichs-Räthen und Ständen voraus dem Adel in den meisten Stücken sich musten Gesetze geben lassen“. Dette lod de passere. Derimod opholdt de sig ved at forf. foretrak fremmede for danske historikere, var utilfredse med hans behandling af Slesvigs forhold til riget og ankede over hans passion for at ræsonnere over kongerne på usømmelig måde. En række sårende udtryk og pikante expressioner anføres som stridende mod respekten for kongen, hans familie og den danske nation, og det opfattes som et skærpende moment, at bogen er skrevet for ungdommen. Christian II.s historie må de gå forbi, ellers skulle der rettes i næsten hver linie. Erik af Pommern drev ikke sørøveri, men „gjorde

især svenskerne megen skade til søs“, Povl Laxmands historie burde have været forbigået, da den ikke gavnede kong Hans' minde, en bemærkning om syvårskrigens grusomhed burde rettes til: fra svensk side, etc. etc. Altså beslægtet med den Vinding-Bartholinske censur i sit krav om respekt for kongerne og nationen, men ikke så ivrig i varetagelsen af enevoldsmagtens historiske ret.

Monarker er undertiden milde, det vil sige mindre strenge end deres tjenere. Andreas Hojer undgik nærmere tiltale og var fire år senere så vidt i nåde, at han blev udnævnt til kgl. historiograf med opgaven at skildre Frederik IV.s egen historie. Måske har efterretningen om denne nyhed inspireret Aarsleb til at sende sit skrift til bedømmelse af professor Hans Gram. Når Hojer efter sine fataliteter var nået så langt, kunne Aarsleb ræsonnere, og Store Nordiske krig forbi, burde hans skrift have endnu en chance. Om han og Gram har været bekendt med den tidligere afgivne censur er uoplyst, men det tjener under alle omstændigheder Gram til ære at han gav en velvillig bedømmelse uden forbehold af nogen art.⁴²⁾ Forfatterens død kort efter har sagtens standset en videre udvikling af sagen. På denne baggrund, den mere lempelige censur af Resen, de i deres sigte mere begrænsede anmærkninger til Hojers Danmarkshistorie og Hans Grams positive vidnesbyrd, tør Bartholins og Vindings censur karakteriseres som et hårdhændet og hyperroyalistisk stykke censorkritik, den i sidstnævnte henseende vistnok mest konsekvente der blev et rent historisk skrift til del under den ældre enevælde. En mere nuanceret dom må vente til censuren – og censorerne – i Danmark er blevet taget nærmere op til behandling.

Og endelig Holberg. En erklæret modstander af censur som meget vel vidste hvad der krævedes af en historieskriver og følgelig skrev i de skyldige termini om kongehuset og den genindførte enevælde, – men derudover dømte med stor frihed. Elegant formulerer han vedrørende sin Danmarkshistorie det kompromis der betinger hans historieskrivning: få historier som står under publik censur er skrevet med mere oprigtighed!⁴³⁾ Da han i sin alderdom skrev om censuren der satte historien på smalkost blev problemet sat på spidsen. Han kan dermed ikke have tænkt på sig selv, men der rammes i plet, når billedet overføres på Christen Aarslebs situation:

Historiens Skiebne

„Historien blev engang satt fra sit Embede. Aarsagen til saadant Fald var denne: Alle Stænder havde længe besværgt sig over dens Forhold. Konger og Førster stødte sig over dens Dristighed, og at den lagde for

Dagen Hemmeligheder, som ellers ingen torde lade sig merke med, og at den med rette Farve beskrev Feyl, hvilke Hoff-Mænd, Ministrer og andre afmalede som Dyder og Zirater. Ministrer og Generaler besværgede sig derover, at den afmalede deres Opførsel med altfor livagtig Farve. Hoff-Mænd, at Historien demasquerede dem for ofte, og visede hvor lidt Potentater kunde forlade sig paa deres sminkede Ord og Taler. De høye Skoler, efterdi den visede, at de tvistede om umagtpaaliggende Ting, og skreve Bøger om Materier, som de selv ikke forstode, eller commenterede over de Ting, som ikke existerede. Kiøbmand-Standen, at den gav tilkiende Sviig og Bedragerie, som i samme Stand gik i Svang, og som kunde paamine andre at tage sig vare. Bønder kunde ikke lide, at den taledede om deres Forfædres Arbeydsomhed, hvilket var i deres Tanker ikke andet end at bebreyde dem deres Forsømmelse og Uduelighed. Geistligheden, at den beskrev de gamle Kirke-Fædres Tarvelighed, Arbeyde og Ydmyghed, fra hvilke Dyder Efterkommerne saa meget havde vanslægtet. Kort at sige: Alle Stænder forargede sig over Historiens Opførsel, og derfor af yderste Magt arbeydede paa dens Fald, og ikke aflode førend de havde skildt den ved Embedet. Historien geraadede derover udi en elendig Tilstand, saasom den intet Haandverk havde lært hvormed den kunde nære sig. Udi denne Forvirrelse maatte den tage Tieneste hos en Skorsteen-Feiger, formeenende at saadant Haandværk var det eeneste, som kunde have nogen Overeensstemmelse med forrige Handtering, saasom Historie-Skriveren og Skorsteen-Feigeren begge giøre Profession af at feige, hiin Stat og Kirke, denne Caminer og Skorsteene. Efterat den en tiidlang havde været i saadan foragtelig Tilstand, ynkedes adskillige omsider derover, og magede det ved Forbønner, at Historien kom til sit forrige Embede igien. Men saadant skeede ikke uden med mange haarde Vilkor, som den maatte beqvemme sig til at underskrive. Conditionerne vare disse, at den herefter ikke maatte skrive uden om store Herrers Fødsel, Daab, Død, Liig-Begængelse, item om Hendelser, som Ildebrand, Pest, Jordskielv, Formørkelser, Cometer, etc. Den blev vel tilladt at melde om Kriig og Feltslag, men uden Critique, og uden at eftersøge en Kriigs rette Aarsag. Saaledes blev da Historien indskrænket, og er kommen i den Stand, som vi nu see den at være udi, hvorudover vi isteden for gamle nyttige Historier have ikke uden Dag-Registere og tørre Annales.“ *Moralske Fabler, 1751, Nr. 148.*

NOTER

(1) Den eneste oversigt giver J.L.Rohmann, Udsigt over Trykkefrihedens Historie i Danmark . . . indtil Kong Frederik IV's Død 1730, Odense 1841. Senere hovedfremstillinger, som der her bygges på, er Henning Matzen, Københavns Universitets Rets-historie 1479-1879, I, 1879, s. 212-19, og P.M.Stolpe, Dagspressen i Danmark, I-II, 1878-79, se reg. i IV (1881) under censur. Sorøprofessorernes mulige ret eller pligt til censur, se Holger [Fr.] Rørdam, Historiske Samlinger og Studier, I, 1891, s. 237 f, og nedenfor om Sorøprofessoren Stephanius' forhold til Ole Worm. – (2) Eduard Fueter, Geschichte der neueren Historiographie, München u. Berlin 1911, s. VII. – (3) Universitetscensur i „et mindre krævende tilfælde“, af et kronologisk værk: se om den yngre Hans Svanings Chronologia Danica, 1650, Holger [Fr.] Rørdam, Historiske Samlinger og Studier, II, 1896, s. 144. I Svanings henvendelse til universitetet herom henvises betegnende nok til at han udelukkende bygger på forfattere der er trykt med kgl. privilegium, Danske Magazin, 5. Rk. II, 1889-92, s. 130. Dermed sigtes til historio-grafernes arbejder, i hvert fald til Lyskanders Danske Kongers Slectebog, 1622, der ifølge titelbladet er udgivet „Cum Gratia & Priuilegio Sereniss. Regiæ Majest. singu-lari ad Ann. 20“. – Regeringens censur af den ældre Hans Svaning: se Holger Fr. Rørdam, Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reforma-tionen, 1867, s. 78 f, 92-95. At den ikke var motiveret af at han var kgl. historiograf har jeg gjort gældende i Historisk Tidsskrift, 12. rk. VI, 1972, s. 22 f. – (4) Anders Sørensen Vedel, Om den danske Krønike at bescriffue, udg. af Gustav Albeck (Hu-manister i Jylland, 1959, s. 130-52), s. 149. – (5) C. F.Wegener, Historiske Efterret-ninger om Anders Sørensen Vedel, 2. udg. 1851, s. 105-10; Historia Ecclesiastica . . . a M. Adamo quodam, 1579, bl. V 3 verso; smlgn. B.Schmeidlers udgave, Hannover u. Lpz. 1917, II cap. 56. – (6) Jfr. om Slesvig Vilh. la Cour, Historikeren og Sonder-jylland, 1941, s. 103-19, og Emilie Andersen, Politik og Historieskrivning i det 16. Aarhundrede (Festskrift til Erik Arup, 1946, s. 157-65) samt nedenfor s. 64; om Norge Erling Ladewig Petersen i en endnu upubliceret afhandling om Norges stilling i riget i det 16. århundredes historieskrivning samt f.eks. Holger [Fr.] Rørdam, Histo-riske Samlinger og Studier, I, 1891, s. 470 f. – (7) Jfr. Harald Ilsoe, Omkring Hans Svanings Refutatio og Chronicon Ioannis, Historisk Tidsskrift, 12. rk. VI, 1972, s. 21-58. – (8) Stettinfredens § 22, Danmark-Norges Traktater 1523-1750, udg. af L. Laursen, II, 1912, s. 254 f, jfr. s. 182. – (9) Sagen er behandlet af Holger Fr. Rørdam, Efterretninger om M. Jon Jensen Kolding (Ny Kirkehistoriske Samlinger, V, 1870, s. 378-400), s. 387-92; de relevante aktstykker er trykt smst. s. 395-98, selve dommen bl.a. i Kiøbenhavn's Universitets-Journal, udg. ved Jac.Baden, II, 1794, s. 113-15. Min fortolkning af sagen afviger fra Rørdams m.fl.s, navnlig finder jeg det ikke godt-gjort, at den skulle være rejst efter anmodning fra svensk side. – (10) Svensk agent ved Sundet . . . Anders Svenssons depecher til Gustav II Adolf og Axel Oxenstierna 1621-1626, udg. ved Leo Tandrup (Skrifter udg. af Jysk Selskab for Historie: nr. 26), Aarhus 1971, s. 246 f; jfr. Fund og Forskning, XIV, 1967, s. 42.

(11) Holger Fr. Rørdam, Klavs Christoffersen Lyskanders Levned, 1868, s. 75; Johannes Meursius' brevveksling i Opera omnia, vol. XI, Firenze 1762, i Holger [Fr.]

Rørdam, Historiske Samlinger og Studier, I, 1891, s. 276-88 samt i Breve fra og til Ole Worm, oversat af H.D. Schepclern, I-III, 1965-68; Pontanus' breve til Christen Friis, Rørdam a.a. III, 1898, s. 474-92. - (12) Rørdam, a.a., I, s. 282; Meursius, Opera omnia, XI, s. 491 og 575. - (13) Gustav Storm i indledningen til udgaven af Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis, 1881, s. LXVIII-LXXI. Carl S. Petersen nævner i sin art. om Ole Worm i Dansk biogr. Leks. et lignende tilfælde, hvor Worm i en kildeudgave byttede om på rækkefølgen, så at de danske skjalde kom til at stå foran de svenske! - (14) Breve fra og til Ole Worm, II, 1967, s. 165, 168-71. - (15) Smst. s. 262 f. - (16) Om runestriden E. C. Werlauff, Ole Worms Fortienester af det nordiske Oldstudium (Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed, I, 1832, s. 283-368), s. 329-37, 361; Henrik Schück, Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, I, Sthlm. 1932, s. 67-78, jfr. s. 59 om uddeling af Johan Bures runetavle til de danske sendebud ved grænsemødet i Ulfsbäck 1602; Carl S. Petersen, Illustreret dansk Litteraturhistorie, I, 1929 [5: 1917-18], s. 566 f, 584. - (17) Danmark-Norges Traktater 1523-1750, udg. af L. Laursen, V, 1920, s. 375, jfr. s. 244. - (18) Jfr. Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering af udenlandske Archiver, udg. af P.W. Becker, I, 1847, s. 224, 233; II, 1857, s. 240 f, 244; Reskript til magistraten i København 16.4.1661. - (19) Holger Fr. Rørdam, Den kgl. Historieskriver Vitus Bering (Historisk Tidsskrift, 5. Rk. I, 1879, s. 1-115), s. 89-96; jfr. tillæg i 5. Rk. VI, 1887, s. 856 f. - (20) Kong Frederichs den Andens Krønike, 1680, slutningen af fortalen (dat. 13.12.1679). Censurkommissoriet, som for en del ordret følger kommissoriet af 23.6.1676 for Bering-kommissionen (se foregående note), er dat. 22.2.1677 og trykt i Kjøbenhavns Diplomatarium, udg. af O. Nielsen, VI, 1884, s. 684-85.

(21) Jens Bircherods De regni Daniae insignibus (flere mss. fortegnet i Gigas, I, s. 281 f), se Uddrag af Biskop Jens Bircherods . . . Dagbøger, ved Christian Molbech, 1846, s. 229 noten, og Arne Magnusson, Embedsskrivelser og andre offentlige aktstykker, udg. af Kr. Kålund, 1916, s. 537. - (22) Breve fra Hans Gram, udg. af Herman Gram, 1907, s. 4 f. - (23) Arne Magnusson, Brevveksling med Torfæus, udg. af Kr. Kålund, 1916, s. xiv og henv. fra reg. under Orcades; Torfæana [udg. ved P.F. Suhm], 1777, s. 85-90; Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen, I, 1914, s. 349 og 351. Den trykte censur er dat. 30.9.1693. - (24) Arne Magnusson, Brevveksling med Torfæus, s. 164 f. - (25) Edvard Holm, Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade (Festskrifter udgivne af Det filosofiske Fakultet ved Kjøbenhavns Universitet . . . Juni 1879, Nr. 3), s. 7-11. - (26) Fund og Forskning, XIV, 1967, s. 46. - (27) Luxdorphiana, ved R. Nyerup, 1791, s. 287-92; det latinske uddrag s. 290-92 er gengivet i oversættelse i Minerva, April, Maii og Junii 1790, s. 273-75. Ingen af stederne anføres i Dansk historisk Bibliografi. - (28) Se note 42. - (29) Rigsarkivet, Danske Kancelli, D. 40. - (30) Smst. D. 21., Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1707, 11. nov, nr. 310. Her også afskrift af censurordren.

(31) I resolutionsprotokollen 1707, sept.-dec., bl. 196 (smst. D. 3) anføres behandling af værket uden oplysning om hvem der har forebragt det. Der står ikke noget sagsnummer og der findes ingen supplik fra Aarsleb. At han ikke selv har taget initiativet fremgår måske også af at originalmanuskriptet ikke rummer nogen dedikation til kongen. - (32) Jfr. Aarslebs egen redegørelse i Ny kgl. saml. 961 4°, gengivet neden-

for efter sidste note. – (33) Se note 30 og referatet i censurerklæringen trykt i *Luxdorphiana*. – (34) Caspar Peter Rothe, *Brave Danske Mænds og Qvinders Berømmelige Eftermæle*, II, 1753, s. 616. – (35) Aarsleb var Vinding personligt bekendt, idet Aarsleb var inspektør på Borchs kollegium under Vindings eforat, se *Festskrift i Anledning af Borchs Kollegiums 200-Aars Jubilæum*, 1889, s. 20-22, 44 og 117. – (36) Edvard Holm a.a. s. 10. – (37) Oversættelsen i *Danske Kancelli*, D. 21, er forsynet med sidehenvisninger til eksemplaret i D. 40, der tilsvarende er afmærket diskret i margin ud for de pågældende steder. I *Ny kgl. saml.* 608 fol. er dette ikke gennemført. Som tidligere nævnt er sprogdragten i den valgte tekst mere moderne end kancelliforlæggets. Det gælder bogstavering, ordstilling og enkelte ord, f.eks. er i pt. 10 ordet „Pike“ erstattet med „Lanse“, i pt. 16 „hafde udgydet meget blod uskyldeligen“ rettet til „havde udgydet meget uskyldig Blod“, i pt. 18 „formaac“ (noget) erstattet med „udrette“ (noget) o.lign, alt uden at ændre meningen. – (38) Den latinske kladde i *Ny kgl. Saml.* 743 fol. har endnu et punkt („Altera plus metus“), som ikke er kommet med i den til kongen indleverede renskrift (og derfor heller ikke i oversættelsen). Det skyldes muligvis en skrivefejl, for i det afmærkede kancellieksemplar findes s. 45 (beg. af kap. 9) afmærkningstegnet i margin ud for et „altera plus metus“. Stedet lyder i oversættelse: „På dette ubelejlige tidspunkt kom der nyt fra nabostaterne Sverige og Lübeck. Den ene vakte mest frygt, den anden mest mistanke . . .“. – (39) Se det i note 20 nævnte kommissorium. – (40) *Kong Frederichs den Andens Krønike*, 1680, s. 1 ff (udvalgt konge), 4 (Christian II).

(41) Den er ikke publiceret. Uddrag og referater af håndskrifterne: Anders Sørensen Vedel om den Danske Krønike, udg. af Rasmus Nyerup, 1787, s. 91 f; Chr. Bruun, *Frederik Rostgaards Liv og Levnet*, 1870, s. 165-67; Edvard Holm a.a. s. 14. f; Troels G. Jørgensen, *Andreas Hojer*, 1961, s. 35 f; jfr. Arne Magnussons private Brevveksling, 1920, s. 393. – Danmarkshistorien er udkommet mellem marts og nov. 1718 (Holger [Fr.] Rørdam, *Historiske Samlinger og Studier*, I, 1891, s. 361, smlgn s. 355). Beslaglæggelsen skal have fundet sted samme år (Troels G. Jørgensen s. 37 m.henv.), hvad der rimer dårligt med at en del af oplaget er forsynet med et titelblad dateret Flensburg 1719 og at Holberg i sit modskrift med dateringen 8. febr. 1719 synes at gå ud fra at regeringen ikke har rørt ved sagen. En brevkoncept mellem kommissionens kladder er dat. 13. febr., efter sammenhængen altså tidligst 1719, men heller ikke dette er til synderlig hjælp for kronologien, da den heri nævnte men unavngivne bog, hvorm nærmere ordre afventes, lige så vel kan være Holbergs som Hojers. – (42) „Quam concinno & eleganti opere, styloqve ad antiquorum genium & meditatam (Livii atqve) Taciti acumen efformato Maximi Regis gesta delineavit plur. Reverendus Clarrissimusqve auctor, tam optandum esset, idem ut præli beneficio publici juris factum, atqve a fatali interitu mature vindicatum, Historiæ nostræ amantibus pariter & humanitatis Latinæ studiosis longe lateqve se probaret. Ita censui Havniæ d. xiv Julii Ann. MDCCXXIII. Jo. Grammius“, *Ny kgl. saml.* 961 4°. – (43) Francis Bull, *Ludvig Holberg som historiker*, Kria 1913, s. 73; jfr. Edv. Holm a.a. s. 37 ff. – En censurordre vedr. et af Holbergs ungdomsarbejder, dat. 29.5.1711, er aftrykt i *Historisk Tidsskrift*, 3. Rk. I, 1858-59, s. 127, men for Danmarkshistoriens vedkommende er der ingen ydre spor af at den har været underkastet autoriseret censur.

TILLÆG

Aarslebs redegørelse for de synspunkter han har fulgt ved udarbejdelsen af Frederik II.s historie lyder, Ny kgl. saml. 96: 4°:

Observationes General.

(1) Primum historiae scribendae requisitum: Judicium seligendi. – (2) Res gestas verbis propriissimis, tanquam viris coloribus, animis legentium representare. – (3) Affectus etiam et motus animorum exprimere. – (4) Statum Reip. habitum Provinciarum, quid validum, quid ægrum, quid laude aut vituperio dignum fuerit, apte disse-rere. – (5) Non modo casus eventusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed rationes etiam et causas addere. – (6) Orationibus ad morem Latinor., Græcorumque hinc inde historiam decorare.

Special.

(1) Scopus mihi primarius, dictionem pure Latinam exhibere. – (2) Stilum ad genium Taciti et Sallustii quam maxime accomodare. – (3) Tyrocinia adolescentiæ Freder. 2di prolixius disserere, ut Præcepta informandæ Principalis Juventæ commodè tam illustri exemplo habeantur. – (4) Obitum et exsequias C 3tii motusque tunc animorum fusè adduxi, ut quam insignis mutatio Patriæ eo sub Rege facta tacite ostendatur.